

УДК 347.44
DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i0.700>

О. В. Манжосова

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИВАТНИХ ПРАВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Пришвидшення темпів розвитку інформаційних технологій протягом останніх десятиліть призвело до суттєвих змін у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Сучасні дослідники стверджують, що людство входить в епоху Четвертої промислової революції, яка впливає на економіку, бізнес-моделі та суспільства по всьому світі.

Розробником та ідеологом концепції Четвертої промислової революції вважається німецький економіст Клаус Шваб, який вважає, що в основі «Індустрії 4.0» лежить цифрова революція, яка поєднує різноманітні технології й пов'язана не тільки з розумними машинами та системами, а охоплює різні галузі – від розшифровки інформації, яка закладена в людських генах, до нанотехнологій; від відновлювальних енергоресурсів до квантових розрахунків. На його думку, саме синтез цих технологій та їхній взаємозв'язок у фізичних, цифрових і біологічних доменах визначає фундаментальну відмінність Четвертої промислової революції від усіх попередніх промислових революцій [1, с. 3]. Поєднання інтелектуальних ресурсів із новітніми технологіями визначає не тільки темпи та перспективи економічного зростання окремих країн і всього світу загалом, але й відображається на якісних показниках рівня життя населення та розвитку соціальної сфери. Що ж у цих умовах відбувається із концепцією та практикою основоположних прав і свобод людини? Звичайно, громадянське суспільство та міжнародні правозахисні механізми стикаються не тільки з болісною перебудовою, але й нові технології ставлять складні питання до традиційних концепцій, особливо до концепції прав та свободи людини.

Ці проблеми вимагають переосмислення, здавалося б уже усталених понять і потребують формування нового погляду на наявні покоління прав людини.

Нині є всі підстави виділяти і якісно новий пласт людських прав – права людини четвертого покоління. Серед дослідників наразі немає єдності щодо прав, що належать до четвертого покоління. Так, М.П. Авдєєнкова трактує таку категорію, як «право на фізичну свободу» [2, с. 23], Г.Б. Романовський перелік прав четвертого покоління обмежує правом на самогубство та на евтаназію, причому евтаназію та самогубство розгля-

дає як елементи права на смерть [3, с. 233]. За поглядами Ф.М. Рудинського, права четвертого покоління повинні захищати людину від загроз, пов'язаних з експериментами у сфері генетичної спадковості особи, тобто це такі права людини, які пов'язані з клонуванням та іншими відкриттями в галузі біології [4, с. 16]. Ю.А. Дмитрієв до четвертого покоління прав зараховує лише інформаційні права та технології [5, с. 125]. А.Б. Венгероєв називає четверте покоління правами людства: право на мир, на ядерну безпеку, космос, екологічні, інформаційні права тощо [6, с. 307]. Д.М. Шебаніц до прав четвертого покоління зараховує право на евтаназію, на зміну статі, на трансплантацію органів, на використання віртуальної інформації, право на клонування [7, с. 59]. Як видається, якщо виокремлення інформаційних і зокрема віртуальних прав більшістю дослідників не заперечується, то щодо меж їх реалізації точаться жваві дискусії і в науковій спільноті, і у суспільстві загалом. Так, може виявитись, що значення доступу до Інтернету суттєво зросте та буде визнане основним правом людини у найближчі роки, а його придушення або обмеження є перешкодою для існування громадянського суспільства та вільного політичного дискурсу, що буде мати негативні наслідки для решти основоположних прав людини. Це підтверджує спеціальний доповідач ООН Франк Ла Рю, який назвав свободу дотримання своїх поглядів та їх вираження необхідним «спонукаючим чинником» реалізації інших прав у Інтернеті: «діючи як каталізатор для здійснення особами своїх прав на свободу думки та вираження поглядів, Інтернет також спрощує реалізацію низки інших прав людини». Але водночас Інтернет приніс і нові виклики цим правам людини [8].

Ключові принципи права на доступ до Інтернету містяться у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права [9; 10]. Так, стаття 19 Загальної декларації прав людини підкреслює, що «кожен має право. . . шукати, отримувати та передавати інформацію та ідеї через будь-які засоби масової інформації та незалежно від кордонів». У травні 2003 року Рада Європи ухвалила Декларацію про свободу спілкування в Інтернеті, у якій ще раз підтвердила право на свободу вираження поглядів та вільний потік інформації в Інтернеті. У резолютивній частині Декларації було визначено сім принципів для держав-членів, що стосуються свободи вираження поглядів, зокрема: обмеження щодо контенту в Інтернеті не повинні перевищувати аналогічні обмеження контенту, що міститься в інших засобах; держави не повинні запроваджувати попередній контроль інформації в Інтернеті шляхом блокування чи фільтрування; повинна існувати тільки обмежена відповідальність провайдерів послуг щодо Інтернет-контенту, а рішення користувачів не розкривати свою особистість та користуватися анонімністю повинні поважатися [11] тощо.

Натепер теоретично доступ до Інтернету захищений конституційними гарантіями у 20 державах-членах Ради Європи: Німеччині, Австрії, Азербайджані, Бельгії, Іспанії, Естонії, Фінляндії, Франції, Ірландії, Італії, Литві, Нідерландах, Польщі, Португалії, Чехії, Румунії, Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії, Росії, Словенії, Швейцарії.

Українське чинне законодавство наразі не містить деталізованих положень щодо вільного доступу до Інтернету, окрім законодавчих положень щодо вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, хоча спроба змінити це була. В 2015 році у Верховній Раді України було зареєстровано Закон України «Про внесення доповнень до Цивільного кодексу України (щодо гарантування права фізичної особи на доступ до Інтернету)», який пропонує доповнити ст. 302 ЦК такими рядками: «Фізична особа має право на доступ до Інтернету. Право фізичної особи на доступ до Інтернету не може бути обмежене. Обмеження доступу до певних даних, що містяться у Інтернеті, можливе лише на підставі рішення суду про незаконність таких даних», який, на жаль, у 2019 році було відкликано [12].

Безумовно, право на доступ до Інтернету з його широким спектром політичного, економічного, соціального та культурного використання є темою для жвавих наукових дискусій. Проте найбільш прийнятним видається твердження, згідно з яким Інтернет є технологією, яку потрібно розглядати як сприяння правам, а не як окреме право. Тобто право на доступ до Інтернету є цінним не саме по собі, а як «можливість», засіб реалізації інших основоположних прав, наприклад свободи вираження поглядів, права на освіту, доступ до інформації тощо. Проілюструвати таке твердження можна за допомогою позиції Європейського суду із прав людини щодо захисту свободи вираження поглядів, яку суд зайняв у справі «Ілдірим проти Туреччини», що стала першою вирішеною справою, у якій було оцінено формальні та матеріальні критерії цензури в Інтернеті. Заявник скаржився на те, що наказ на блокування (який його не стосувався), виданий кримінальним судом Туреччини, унеможливив для нього доступ до Google Sites. Після виконання Турецькою дирекцією телекомунікацій рішення суду щодо блокування заявник більше не мав доступу до своїх академічних праць, опублікованих ним на сайті цього сервера. Суд зазначив, що судові рішення щодо блокування мало всі ознаки обмеження права на доступ до Інтернету. Таке обмеження було визнане серйозним, оскільки Інтернет став «одним із основних засобів здійснення права на свободу вираження поглядів та інформації» [13].

Проте не можна не помітити, що специфіка Інтернету, а саме його всеосяжність, асинхронність та підсилювальна природа, створюють можливість і для порушення основоположних прав і свобод. Так, право на свободу думки та вираження поглядів, яке реалізуються за допомогою мережі, може конкурувати з правом на приватність.

Право на приватність як особисте немайнове благо прямо нормами чинного національного законодавства не закріплене, проте немає жодних сумнівів, що воно є основоположним немайновим благом. Таку позицію підтримує значна кількість науковців, які розглядають його як особисте немайнове право, що забезпечує автономію, особисту недоторканість і таємницю приватного життя [14, с. 11; 15, с. 15; 16, с. 12].

Окремо слід відзначити позицію Р.О. Стефанчука, який стверджує, що кількість можливих проявів особистого життя фізичної особи не може бути точно обрахована і тому не дає можливості повного забезпечення

всіх сфер її приватного життя. З огляду на це з метою формування повноцінної охорони приватного інтересу фізичної особи та забезпечення її від втручання зовні, її регламентація повинна починатись із формування нового особистого немайнового блага, яким є її приватність. Цим поняттям може охоплюватись як певна сфера життєдіяльності людини (сімейна, побутова, особиста, інтимна тощо), що не пов'язана із виконанням покладених на неї будь-яких публічних (посадових, громадських, трудових та ін.) функцій, так і інформація щодо цієї сфери. З огляду на таке розуміння і повинне формуватись окреме та єдине особисте немайнове право – право на приватність [17, с. 27].

На відміну від національного законодавства, міжнародне натепер озброєне потужним інструментарієм для захисту права на приватність, у тому числі і в мережі Інтернет. Окрім загальних принципів невтручання в сферу особистого життя, визначених у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, 5 липня 2012 року Рада ООН з прав людини одностайно ухвалила Резолюцію «Про сприяння, захист та здійснення прав людини в Інтернеті». Запропонована Швецією резолюція була широко підтримана міжнародною спільнотою – понад 70 країнами-членами Ради та іншими країнами з усіх регіональних груп. Резолюція постановила: «права, які людина має офлайн, мають однаковою мірою бути захищені онлайн...» [18].

Разом з правом на приватність необхідно розглядати суміжне поняття конфіденційності, яке визначається як захист приватної інформації. Відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» конфіденційна інформація – це інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватись у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов [19]. Конфіденційність можна розглядати в подвійному аспекті, по-перше, з позиції того, яку інформацію про особисте життя людина хотіла б залишити нерозголошеною, приватною; по-друге, чи належним чином захищена конфіденційна інформація органами та особами, які через надані їм повноваження отримали доступ до неї.

Беззаперечним є той факт, що саме існування мережі Інтернет створює значну кількість викликів конфіденційності та праву на приватність, зокрема сприяє збору та розміщенню особистої інформації; створює нові можливості для аналізу особистої інформації, комерційного використання персональних даних; з огляду на транснаціональний характер Інтернету, створює нові виклики для регулювання тощо.

Отже, у сучасних реаліях цифрової епохи забезпечення основоположних прав і свобод повинне бути опосередковане дотриманням справедливого балансу між правом на вільне вираження поглядів та обмін інформацією як офлайн, так і онлайн та повагою до права на приватність.

З огляду на вищезазначене, не можна не звернути увагу на керівні принципи, що пов'язані із дотриманням прав людини та призначені для провайдерів Інтернет-послуг, які зобов'язані контролювати контент і трафік даних, зокрема надавати інформацію про ризики натрапити на незаконний чи шкідливий контент, зокрема, для дітей, що

стосується онлайн-порнографії, розпалювання насильства, дискримінаційних та расистських висловлювань, різних форм переслідування. Користувачі також повинні бути поінформовані про гарячі лінії, якими вони можуть скористатися для повідомлення про незаконний контент та дізнатися, як вони можуть захистити себе, наприклад, за допомогою доступних інструментів програмного забезпечення. Окрім того, контроль контенту та трафіку даних має здійснюватися виключно у випадках підтвердженої незаконності контенту, передбаченої нормами чинного законодавства, і у разі дотримання законодавчо встановленої процедури, а отже, бути правомірним, пропорційним і прозорим [20].

Проте для виконання такого делікатного завдання, яким є дотримання балансу між основоположними правами людини, одних лише зусиль Інтернет-провайдерів замало, необхідні також зусилля інтернет-користувачів щодо захисту свого права на приватність. Як свідчить практика, більшість Інтернет-користувачів стикається з проблемою усвідомлення, а відповідно і «дбайливого» ставлення до інформації особистого характеру та власних персональних даних. Відсутність належного контролю за порядком збору, обробки, зберігання персональних даних ставить під загрозу право на приватність. Необхідне переосмислення права на приватність в умовах цифрової доби та усвідомлення ризиків, пов'язаних з використанням мережі Інтернет та особистого захисту конфіденційної інформації. Одним з ефективних запобіжних заходів забезпечення недоторканості приватного життя є право на анонімність. Підкріпленням визначеного положення можна вважати Рекомендацію NR (99) 5 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо захисту недоторканості приватного життя в Інтернеті, в «Керівних принципах захисту особи щодо збирання й обробки персональних даних на інформаційних магістралях» якої прямо зазначається, що найкращий спосіб забезпечення недоторканості приватного життя – це «анонімний доступ і анонімне використання послуг, анонімні засоби здійснення платежів», тому там, де це можливо, необхідно з'ясувати «наявність технічних засобів забезпечення анонімності» [21].

Варто відзначити, що критики позиції щодо важливості забезпечення анонімності в мережі Інтернет звертають увагу на можливість за її допомогою уникнути відповідальності за правопорушення, скоєні в Інтернеті, а саме порушення авторських прав, поширення неправдивої або образливої інформації, яка посягає на честь, гідність, ділову репутацію, розповсюдження інформації, яка може призвести до фізичної чи психічної шкоди, або зміст якої заохочує до ненависті на ґрунті расової, статевої, релігійної, національної або етнічної нетерпимості тощо. Проте анонімність є важливим фактором захисту конфіденційності та забезпечення права на приватність в умовах глобальної цифровізації.

Отже, підсумовуючи, необхідно відзначити, що натеper вільний доступ до мережі Інтернет є ефективним засобом забезпечення реалізації окремих основоположних прав особи, серед яких – право на свободу вираження поглядів, на освіту, на доступ до інформації тощо. При цьому специфіка мережі Інтернет створює можливості і для порушення основоположних прав і свобод, зокрема право на свободу думки та вираження поглядів,

може протиставлятися праву на приватність. Право на приватність при цьому може бути забезпечене низкою ефективних запобіжних заходів, які можуть бути реалізовані користувачами мережі Інтернет.

Література

1. Клаус Шваб. Четвертая промышленная революция. *Эксмо*, 2016. 288 с. URL: <http://loveread.ec/contents.php?id=66348> (дата звернення: 8.07.2021).
2. Авдеенкова М.П. Право на физическую свободу. *Государство и право*. 2005. № 3. С. 19–23.
3. Романовский Г.Б. К вопросу о праве на смерть как юридической основе легализации эвтаназии и самоубийства. *Медицинское право Украины: проблемы управления та фінансування охорони здоров'я* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з медичного права (23–24 квітня 2009 р., м. Львів) / Упор. Сенюта Г.Я., Терешко Х.Я. Львів : ЛОБФ «Медицина і право», 2009. С. 232–234.
4. Рудинский Ф.М. Гражданские права человека: общетеоретические вопросы. *Право и жизнь*. 2000. № 31. С. 15–18.
5. Головистикова А.Н. Права человека : учебник. Москва : Эксмо, 2008. 327 с.
6. Венгеров А.Б. Теория государства и права : учебник для юридических вузов. Москва : Юриспруденция, 2000. 478 с.
7. Шебаніц Д.М. Сучасна проблематика теорії «поколінь прав людини» в умовах європейської міждержавної інтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* / голов. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Т. 1. Вип. 31. С. 57–61.
8. La Rue F. (16 травня 2011), Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, UN Doc. A/HRC/17/27, § 22 i 23.
9. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_015 (дата звернення: 8.07.2021).
10. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 8.07.2021).
11. Committee of Ministers (28 травня 2003), Declaration on Freedom of Communication on the Internet. URL: https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/C10Tb8ZiKDoJ/content/declaration-on-freedom-of-communication-on-the-internet-adopted-by-the-committee-of-ministers-on-28-may-2003-at-the-840th-meeting-of-the-ministers-dep?_101_INSTANCE_C10Tb8ZiKDoJ_viewMode=view/ (дата звернення: 8.07.2021).
12. Про внесення доповнень до Цивільного кодексу України (щодо гарантування права фізичної особи на доступ до Інтернету) : Закон України : Проект URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55127 (дата звернення: 8.07.2021).
13. Yildirim v. Turkey (18 грудня 2012), № 3111/10. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-126863&filename=001-126863.pdf&TID=ihgdqbxnfi> (дата звернення: 8.07.2021).
14. Малейна М.Н. Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление, защита) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Москва, 1997. 40 с. с. 11.
15. Жакенов В.А. Личные неимущественные права в советском гражданском законодательстве и их социальное значение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 1984. 27 с. с. 15.
16. Апралич М.Л. Проблемы гражданско-правового регулирования личных неимущественных отношений, не связанных с неимущественными : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Санкт-Петербург, 2001. 24 с.
17. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 40 с.
18. Про сприяння, захист та здійснення прав людини в Інтернеті : Резолюція від 5 липня 2012 року. Рада ООН з прав людини. URL: https://www.article19.org/data/files/Internet_Statement_Adopted.pdf (дата звернення: 8.07.2021).
19. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011р. № 2939- VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 8.07.2021).

20. Рекомендація СМ / Rec (2016) Комітету Міністрів державам-членам щодо свободи Інтернету. URL: https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=09000016806415fa (дата звернення: 8.07.2021).

21. Рекомендация N R (99) 5 Комитета Министров государствам-членам Совета Европы по защите неприкосновенности частной жизни в Интернете. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_357 (дата звернення: 8.07.2021).

А н о т а ц і я

Манжосова О. В. Проблеми реалізації приватних прав в умовах глобальної цифровізації. – Стаття.

У статті розглянуто проблеми, що пов'язані із необхідністю переосмислення усталених концепцій основоположних прав особи у зв'язку з глобальною цифровізацією всіх сфер суспільного життя.

Проаналізовано зміст поняття прав людини четвертого покоління та відзначено існування наукової дискусії у цій сфері, яка стосується звуженого тлумачення цієї категорії прав, та обмеженість тільки «соматичними» правами, зокрема правом на самогубство, еутаназію, зміну статі, заборону клонування та генетичних експериментів над людиною, або розширеного тлумачення, яке, окрім визначених прав, включає ще низку інформаційних прав, прав, пов'язаних із віртуальною реальністю, екологічних прав тощо.

Обґрунтовано, що виокремлення інформаційних і зокрема віртуальних прав більшістю дослідників не заперечується. Зокрема, відзначається, що значення доступу до Інтернету суттєво зросте та буде визнане основним правом людини в найближчі роки, а його придушення або обмеження нині визнається перешкодою для існування громадянського суспільства та вільного політичного дискурсу, що буде мати негативні наслідки для решти основоположних прав людини. Незважаючи на виокремлення та вагоме значення права на вільний доступ до Інтернету, найбільш прийнятним видається твердження, згідно з яким Інтернет є технологією, яку потрібно розглядати як сприяння основоположним правам, а не як окреме право. Тобто право на доступ до Інтернету є цінним не саме по собі, а як «можливість», засіб реалізації інших основоположних прав, наприклад свободи вираження поглядів, права на освіту, доступ до інформації тощо.

Відзначено, що специфіка мережі Інтернет створює можливості і для порушення основоположних прав і свобод. Так, право на свободу думки та вираження поглядів, яке реалізуються за допомогою мережі Інтернет, може конкурувати з правом на приватність.

У статті проаналізовано зміст права на приватність як особистого немайнового блага, що забезпечує автономію особистості, особисту недоторканість і таємницю у всіх сферах приватного життя і особливості його реалізації в умовах глобальної цифровізації суспільства.

Беззаперечним є той факт, що саме існування мережі Інтернет створює значну кількість викликів конфіденційності та праву на приватність, проте у сучасних реаліях цифрової епохи забезпечення основоположних прав і свобод повинне бути опосередковане дотриманням справедливого балансу між правом на вільне вираження поглядів та обмін інформацією як офлайн, так і онлайн та повагою до права на приватність.

Ключові слова: права людини четвертого покоління, інформаційні права, право на вільний доступ до Інтернету, право на вільне вираження поглядів, право на приватність, конфіденційна інформація.

S u m m a r y

Manzhosova O. V. Challenges of the exercise of private rights in global digitalization. – Article.

The article considers the problems associated with the need to rethink the established concepts of fundamental human rights, in connection with the global digitalization of all spheres of public life.

The content of the concept of fourth generation human rights is analyzed and the existence of a scientific discussion in this area is noted, which concerns a narrow interpretation of this category of rights and limited to “somatic” rights, including the right to suicide, euthanasia, gender reassignment, banning cloning and genetic experiments on humans, or extended interpretation, which in addition to certain rights includes a number of information rights, rights related to virtual reality, environmental rights, etc.

Reasonably, the separation of information and, in particular, virtual rights is not denied by most researchers. In particular, it may be noted that the importance of Internet access will increase significantly and will be recognized as a fundamental human right in the coming years, and its suppression or restriction is currently recognized as an obstacle to civil society and free political discourse, which will have negative consequences for others. human rights. Despite the isolation and importance of the right to free access to the Internet, the most acceptable is the statement that the Internet is a technology that should be seen as promoting fundamental rights and not as a separate right. That is, the right to access the Internet is valuable not in itself, but as an "opportunity", a means of exercising other fundamental rights, such as freedom of expression, the right to education, access to information, and so on.

It is noted that the specifics of the Internet, creates opportunities for violation of fundamental rights and freedoms. Yes, the right to freedom of thought and expression exercised through the Internet can compete with the right to privacy.

The article analyzes the content of the right to privacy as a personal intangible asset that provides personal autonomy, personal integrity and secrecy in all spheres of private life and the peculiarities of its implementation in the context of global digitalization of society.

It is undeniable that the very existence of the Internet poses a significant number of challenges to privacy and the right to privacy, but in today's digital age, fundamental rights and freedoms must be mediated by a fair balance between the right to freedom of expression and the exchange of information offline and online, and respect for the right to privacy.

Key words: fourth generation human rights, information rights, right to free access to the Internet, right to free expression of views, right to privacy, confidential information.